

RUSYA'DA SİYASAL MERKEZİN “KORKUNÇ” GÖRÜNÜMÜ: SİYASAL KÜLTÜR TEMELİNDE TARİHSEL BİR İNCELEME*

Dr. Öğr. Üyesi Halil Kanadıkırık

Tarsus Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0002-7215-1073

Öz

Bu çalışmada Rusya'da siyasal merkezin çevre üzerindeki ezici görünümü ele alınmış ve sorun tarihsel bir çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Çözümlemenin zaman aralığı Çarlık Rusyası'nın tarihi ile sınırlandırılmış, bununla beraber Sovyet dönemi ve post-Sovyet dönemine de değinilmiştir. Rusya'da siyasal merkezin her şeye kadir görünümünün çevre seçkinleriyle belirli bir uzlaşma zemininde ve bunların da aktif katılımıyla meydana getirildiği izah edilmektedir. Rusya'nın özgün coğrafi ve demografik koşullarında merkezkaç eğilimli toplulukları istikrarlı bir artık değer rejimine yöneltmenin aracı olarak güçlü bir merkezin varlığına duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Rusya'da herhangi bir siyasal otoritenin ülkeyi yönetebilmesi ve bir imparatorluk sistemini kurabilmesi için çevre seçkinlerinin aktif onayı ve katılımına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Böylece Rus siyasal kültürüne karakterini veren klasik uzlaşma sağlanır. Bu uzlaşmanın görünen yüzü ise çevre seçkinlerinin kendi nüfuz alanlarında meşruiyetlerini sağlayan oldukça güçlü bir siyasal merkezdir. Çevre seçkinlerinin nüfuz alanlarının daralmasıyla ona dayanan merkezin tüm ataerkil görünümü de paramparça olur. Netice bir toplumsal devrim ve merkez ile çevre arasındaki klasik uzlaşmanın, bu sefer farklı aktörlerle yeniden tesisidir.

Anahtar Sözcükler: Çarlık, Meşruiyet, Otorite, Rusya, Siyasal Kültür

Terrible” Appearance of Political Center in Russia: A Historical Investigation on the Basis of Political Culture

Abstract

In this study the overwhelming view of political center upon periphery in Russia has been issued and the problem has been evaluated in a historical approach. Interval of the analyses has been restricted by the history of Tsarist Russia, nonetheless the periods of Soviet and post-Soviet have been mentioned as well. It has been explained that the omnipotent view of political center in Russia had been created in a certain reconciliation ground by the active participations of the peripheral elites. The necessity for the existence of a powerful center as an instrument that could head the centrifugal tendencies of the communities toward a stabilized surplus value regime in the specific geographical and demographical conditions of Russia has been emphasized. Likewise it has been seen that any political authority in Russia had needed active consent and participation of the peripheral elites in order to rule the country and establish an imperial system. Thus the classical reconciliation which gave the Russian political culture its characteristic has been reached. Façade of this reconciliation has been an ultra powerful political center that provided a legitimacy for the peripheral elites in their own zone of influences. With narrowing of the zone of influence of the peripheral elites the whole paternalistic façade of the center got disintegrated as well. The result was a social revolution and reestablishment of the classical reconciliation with different actors this time.

Keywords: Authority, Legitimacy, Political Culture, Russia, Tzardom

* Makale geliş tarihi: 14.06.2019
Makale kabul tarihi: 16.09.2019
Erken görünüm tarihi: 29.11.2019

Rusya’da Siyasal Merkezin “Korkunç” Görünümü: Siyasal Kültür Temelinde Tarihsel Bir İnceleme

Giriş

Rusya’da çevre karşısında siyasal merkez her zaman ezici bir görünüme sahip olmuştur. Bu ülkede modern devletin inşası sürecinde söz konusu merkezin çevre üzerinde orantısız güç kullandığına dair birçok örnek verilebilir. “Korkunç” çarlar, totaliter Komünist Partisi genel sekreterleri ve post-Sovyet döneminin otoriter devlet başkanı hemen akla gelenlerdir. Devlet, Batı Avrupa’da da güçlü bir merkezîyetçilik ile ortaya çıkmıştır. Bu ise her şeyden önce, Weber’in (2004: 131) tanımlamasıyla “belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde” bulundurma kabiliyetini ifade etmiştir. Öyleyse Rusya açısından sorun, salt siyasal merkezin şiddet kullanımına meşruiyet kazandırılması olmamalıdır, zira bu bir dereceye kadar neredeyse tüm modern devletler için ortak bir haslettir. Yine de modernleşme süreci boyunca Rusya şiddet araçlarını merkezin tekeline almanın da ötesinde, tüm toplumsal birimleri sevk ve iskân etme kapasitesiyle de dikkat çekmiş, Batı Avrupalı çağdaşlarına kıyasla birçok ayırt edici özelliği vurgulanmıştır. Bunlar arasında siyasal karar alma merciinin aşırı derecede dar bir zümrenin elinde bulunması, mülkiyet ve ekonomi üzerinde devletin yaygın tahakkümü, hükümetin ve bürokrasinin düzenleme ve denetim faaliyetlerinin Avrupalı çağdaşlarından daha geniş bir alana yayılarak ekonomik girişimcilikten dinî, ahlâkî ve adlî süreçlere kadar neredeyse tüm kurumsal alanları kapsaması, yerel seçkinlerin ve entelektüellerin merkez seçkinlerinin patronajı altında madunlaştırılması (entelektüel patronaj ağları konusunda bkz. Walker, 2002), çoğunluğu köylü olan halkın düşük siyasal katılma düzeyi ve cemaatçi yapısı gibi birçok faktör sayılmaktadır (Brzezinski, 1976: 340; White, 1979: 64). Bunun yanında, gerek Korkunç İvan gerek Büyük Petro gerekse de Stalin gibi devlet başkanlarının şöhretlerini ülke genelinde akıttıkları kana borçlu olmalarına bakılacak olursa Rusya’da merkez, devletin meşru şiddet kullanma tekelinden çok daha fazlasına sahip olmuş ve beslenmesi için önüne sürdüğü insanî kaynakta oldukça cömert davranarak söz konusu gücü orantısız biçimde kullanmış görünür.

Edward Keenan (1986), bileşimleriyle söz konusu merkezin karakterini meydana getiren üç kültür alanı belirlemiştir. Bunlar "köylülerin siyasal kültürü", "Moskova Sarayı'nın siyasal kültürü" ve "bürokrasinin siyasal kültürü"dür (Keenan, 1986). Ülkenin zorlu coğrafi şartlarında hayatta kalabilmeyi hedefleyen köylülerin üretim ve tüketimde istikrarı bozabilecek her türlü bireyciliğe ket vuran cemaatçi yapısı sarayın siyasal kültürüne de yansımıştır. Sarayda geniş ülke topraklarının güvenliğini sağlamak ve üretim akışını riske atmamak için çevresel seçkinler arası çatışmadan kaçınmış, bunları merkezde toplamış ve hâkim oldukları şehirler hakkında en ufak detaya bile burada karar vermiştir. Bürokrasi ise bu işleri gören kapalı ve tamamen merkeze, özellikle şahsen çara bağlı bir hizmet sınıfı teşkile etmiştir. Keenan (1986: 139-140), siyasal hiyerarşiye ilişkin Batılı piramit şemasından farklı olarak Rusya koşullarında, çekirdeğinde çarın yer aldığı ve etrafından ona yakınlık kurmak için dönüp duran elektronlara benzettiği çevre seçkinlerinin bulunduğu atom çekirdeği şemasını önerir. Vatro Murvar (1971) ve Richard Pipes (1974) da benzer bir yaklaşımla Rus siyasal hayatını, merkez ile çevre arasında mütakabiliyet temelli feodal ilişki tesis etmiş olan Batılı örneklerden ayırarak onun daha ziyade "patrimonyal" karakteri üzerinde durmuşlardır. Yine Pipes (2005), bir ülkenin genişliği ve dış güvenlik sorunları ile bireysel hak ve özgürlükler arasında bir makas ilişkisi olduğunu vurgular. Yani dış tehdit ne kadar fazlaysa demokratik seviye o kadar düşüktür.

Dahası Sovyet döneminde yapılan çalışmalar siyasal merkezin Ruslar tarafından nasıl algılandığına ışık tutmaktadır. Alex Inkeles ve Raymond A. Bauer'in (1959) S.S.C.B.'den göç etmeyi başaran bazı eski Sovyet vatandaşları ile yürüttüğü anket çalışmasının sonucu, klasik Rus siyasal merkezinin üzerine aldığı vazifelerin, gadre uğradıklarını düşünen Sovyet vatandaşları için bile kabul edilebilir olduğunu göstermiştir. Çalışmaya katılanların kahir ekseriyeti anayasal güvenceleri önemsememekte, Stalin gibi "kötü" liderler yerine kendilerine kibarca muamele edecek ataerkil ve "iyi" liderlerin idaresi altında olduğu müddetçe ağır sanayi, eğitim, sağlık, kültür vb. alanların devletin denetiminde kalmasından ve özel teşebbüsün alanının daraltılmasından yanadırlar (Inkeles ve Bauer, 1959). Öyleyse burada üzerinde durulmak istenen merkezin siyasal karakteri, belirli bir meşruiyete sahip olmuştur.

Yine de bazı sorular açıkta kalmaktadır. Rusya'da merkezin çevre karşısındaki bu eşsiz gücü nereden kaynaklanmaktadır? Merkezin siyasal seçkinleri projelerini gerçekleştirmek adına, çağdaşlarına oranla çok daha fazla insanı feda etmekte hiç beis görmezler mi? Bu kadar geniş bir alana yayılmış bir ülkede oldukça işlevsel olması beklenebilecek çevre seçkinleri merkezin arzuları karşısında bu kadar kolay boyun eğebilmekte midirler? Ayrıca Rusya'nın bu tarz bir portresi, çağdaş sosyal bilimciler için ister istemez şarkiyatçılığın fırçasından çıkmış bir eser olduğuna dair kuşku uyandırmaz mı? Bu makale boyunca,

Çarlık Rusyası ile sınırlandırılmış olarak tarihsel düşünüş yöntemiyle bu sorulara tutarlı cevaplar aranacaktır. Böylece Rusya’da bu “korkunç” merkezin bir gerçekliğe mi tekabül ettiğine, yoksa çevrenin ürettiği bir mitten mi ibaret olduğuna dair belirli fikirlere ulaşılabilir.

1. Moğol Egemenliğinden Bizans Sezaropapizmine

Bugünkü Rusya’nın temelleri, 14. yüzyılda henüz Moğol egemenliği altında kendisine yer bulmaya çalışan küçük Moskova Knezliği’nin zamanla bağımsız bir siyasal güç haline dönüşmesiyle atılmıştır. Moğolların Rus toplulukları üzerinde 13. yüzyılın ortalarından itibaren yaklaşık iki asır süren egemenliklerinin Rus siyasal kültürüne kalıcı bir iz bıraktığına dair tartışmalar, bu ülkenin modern tarih yazımına damgasını vurmuştur. Rusya’nın Batı karşısındaki geri kalmışlığına bir gerekçe sağlayan bu tez, ilk defa ünlü tarihçi Karamzin tarafından 19. yüzyılda ileri sürülmüş ve nihayet Sovyetler Birliği döneminde de resmî tarih tezi olarak kabul görmüştür (Kagarlitsky, 2007: 76-77). Daha güncel olarak George Vernadsky gibi tarihçilerin başını çektiği Avrasyacı okul bu iddiayı elan devam ettirir. Buna göre Rusya’da merkezin çevre üzerindeki ezici gücünün kurumsallaşmasından, Batı Avrupa Rönesans ve Reform’u tecrübe ederken Rus toplumunun buna zamanında intibak edememesinden ve Rusya’nın gerek Bizans dünyasından gerek Batı’dan kopmasından Moğollar birinci derecede sorumludurlar (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 68-70). Ayrıca Vernadsky (2015: 70), Novgorod Cumhuriyeti gibi Rusya’nın her köşesine yayılmış özerk ticarî şehir yapılanmalarının sahip olduğu, şehrin idaresini ele alan *veçe* denilen Slav meclislerinin Moğol istilâsı sonucunda zayıfladığını ve bunların yerini gücünü Moğol hanından alan despotik kenzenlerin aldığını ileri sürer. Böylece Rusların özgün siyasal kültürlerine içkin olan “demokratik unsur” yok edilmiştir (Vernadsky, 2015: 109). Donald Ostrowski ve Michael Cherniavski de Moğolların siyasal ve sosyal teşkilâtı ile Rusya’ninkiler arasında bazı şematik benzerlikler tespit ederler. Örneğin Ostrowski (1990), toprakların yalnız oğullara değil erkek kardeşlere de intikal ettirildiği yatay bir veraset sistemi benimsenmesinden, sözleşme temelli değil de hizmet karşılığı toprak verilmesi uygulamasına; toplumsal katmanlaşmanın *ak yasun – kara yasun* şeklindeki Moğol-Türk yapısına uydurulmasından, 19. yüzyıl Rusyası’nda bile birçok soylu ailenin Tatar kökenli olmasına kadar bazı sürekliliklerin altını çizer. Neticede yazara göre Moskovalı Rusya, Kievli atalarından çok Moğol-Türk siyasal geleneğine sahip çıkmıştır (Ostrowski, 1990: 537-538). Cherniavski’ye (1959) göre de Rus çarının “otokrasi”si, kavramın Bizanslı orijinalinde olduğu gibi salt tüm Hıristiyanların meşru siyasal otoritesi olduğunu değil, bunun sınırlarını fazlasıyla aşarak tüm unsurlarını kölesi (*vse*

kholopi) haline getiren, kimseye karşı sorumlu olmayan, sekülerleşmiş, keyfî ve mutlak Moğol hanını ifade etmiştir.

İki asırlık Moğol hâkimiyetinin Rus siyasal kültürü üzerinde hiçbir iz bırakmadığını ileri sürmek pek gerçekçi olmaz. Ancak tarihsel bir bakış, söz konusu etkileşimin fazla çarpıtıldığını gösterir. Rusya'da siyasal merkezin çevre üzerinde uyguladığı orantısız gücün, baskının, günümüzdeki anti-demokratik siyasal davranışların kaynağının, bunca geniş coğrafyaya yayılmış bir toplumun kendi iç dinamiklerini yadsıyarak salt Moğol-Türk geleneğine bağlanması gerçekçi olmaktan uzaktır. Bir kere Moğollar, Puşkin'in ifadesiyle, "Aristoteles'i ve cebiri olmayan Araplar"dır (aktaran d'Encausse, 2003: 46); muazzam bir askerî güç olsalar da toplumu dramatik bir değişime tabi tutacak kültürel donanımlara sahip değillerdir. Hazır buldukları knezlik sistemini de muhafaza etmişlerdir. Knezlerin yapması gereken hana "yüz sürüp", kendi topraklarında hüküm sürmek için ondan "yarlık" almaktan ve ona düzenli vergi ödemekten ibarettir (Kurat, 2014: 87). Moğol hanları kiliseye hemen hiç müdahale etmemişler, hatta bu kurumu vergiden muaf tutmuşlardır (Raisanovski ve Steinberg, 2016: 71-72). Boris Kagarlitsky (2007: 92-94) ise "demokratik" kurumları ve ticarî sistemi öne çıkarılan Kiev Rusyası ve bağlı knezliklerin söz konusu üstünlüklerinin Moğol istilâsı başlamadan hemen önce sona ermiş olduğunu belirtir. Rusya'nın tüccar şehirleri, 13. yüzyılın başlangıcından itibaren Baltık'taki ticarî üstünlüklerini kıyılarda yeni kurulmakta olan ve ileride Hansa Birliği'ne dönüşecek ticarî ortaklıklara, Akdeniz'dekini de Venedik ve Cenevizlilere kaptırmışlardır. Ekonomik daralmanın neticesinde ise Kiev merkezî otoritesi aşınmış, bağlı knezlikler kendi aralarında savaflara tutuşmuşlardır. Moğol istilâsı Rusya'yı bu koşullarda yakalamıştır. Moğolların 15. yüzyılın sonlarındaki çekilişlerinden sonra özerk şehirlerin yerini merkezî Moskova mutlak monarşisinin almasını da Moğol mirasına bağlamak aceleci bir karardır. Zira söz konusu dönemde Batı'da da mutlak monarşilerin yeni dünya düzeni kuruyordu (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 72). Ostrowski'nin sözünü ettiği yatay veraset sistemi ise sadece Moğollarda değil birçok ilkel kavimde görülen bir uygulama olup, Moğollar gelmeden önce de Rus knezlikleri açısından çözümlenmesi gereken bir sorunu teşkil ediyordu. Zira bu tarz bir veraset sisteminin neticesi olarak çoğu yerleşik hayata geçmiş olan knezlerin mülkiyetleri giderek ufalanmaktaydı. 1097'de Lyubech'te buna çözüm üretmek için bir konsey bile toplanmıştır (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 35). Yine hizmet toprakları tahsis etme geleneği de Moğollardan çok önce Bizans *pronoia*'sında, Abbasî/İranî ve Selçuklu *ikta*'sında görülmekteydi. Ayrıca Rusya'da 19. yüzyılda bile birçok soylu ailenin Tatar kökenli olmasının, çağdaşı imparatorlukların, örneğin Osmanlı veya Avusturya-Macaristan imparatorluklarında ileri gelen ailelerin sosyal-etnik yapısı göz önüne alındığında şaşırtıcı bir tarafı da görülmez. Cherniavsky'nin (1959) Rurik

otokrasinin Bizans'taki özgün sınırlarını fazlasıyla aştığı iddiasına gelince; bu bir dereceye kadar doğru olsa da yazar, Bizans *basilyus*'unun otoritesinin sınırlarını teolojik bir kurama bağlarken fazla iyimserdir. Zira tarihsel açıdan Bizans otokrasisi, Hıristiyanlara meşru bir siyasal lider bulmak için değil, hâlihazırda var olan siyasal lideri (Roma imparatorunu) Hıristiyanlığa yerleştirmek için ileri sürülmüştü.

Moğol hâkimiyeti Rus siyasal seçkinleri ile halkları arasında özgün bir süreci tetiklemiştir. O da hana vergi ödeme vazifesi dışında görece bağımsız olan knezlerin hem bu vergileri, hem yukarıda değinilen ticaret açıklarını hem de kendi paylarını çıkarmak için halklarının üzerlerine çökmeleridir. Knezler bunu yaparken Moğol hanına dayanmışlardır. Siyasal seçkinlerinin bu fırsatçılıkları, onlarla alt sınıflar arasında derin bir kırılmaya neden olmuştur (d'Encausse, 2003: 45). Bu kırılma Moskova önderliğinde modern devlet inşasında da kendini hissettirecek ve zaman zaman görülen “Eski İnançlılar” hareketi, *streltsi* ayaklanmaları, “düzmece” çarların isyanları hep bu hoşnutsuz alt tabakaya dayanacaktır (anti-Moskovacı siyasal gelenek için bkz. Keenan, 1986: 162-163). Öyle ki Çarlık döneminde bile halk edebiyatında “kutsal Rusya” tabiri, “devleti” değil, ondan arda kalan ne varsa onu ifade etmiştir (Cherniavsky, 1958).

Moskova knezi, Altınorda hanının sadık hizmetkârı olarak handan “Büyük Knez” unvanını almış, han adına vergi toplama ve knezleri yargılama yetkisiyle topraklarını zaman geçtikçe müreffeh bir adaya dönüştürmüştür. Böylece Rus ülkelerinde istikrar arayan ne kadar köylü ve *boyar* varsa bağlı oldukları knezleri terk ederek Moskova'nın hizmetine girmeye başlamıştır. Kilise de Kiev'deki metropolitliği, kendisine *Uspenski Sobor* gibi görkemli bir katedrali bağışlayabilen Büyük Knez'in şehrine nakletmekte bir beis görmemiştir (Kurat, 2014: 107-109). Hanın gücüne dayanarak şehirlerini ve bağlı knezlikleri sömürmek suretiyle kendisine sağlam bir pozisyon sağlayan Moskova, 15. yüzyılda Altınorda hâkimiyetinden de sıyrılarak tüm Rus topluluklarına yön vermeye aday yegâne otorite mevkiine yükselmiştir. Tam da bu noktada Rusya tarihine yön verecek olan merkez ve çevre ilişkileri şekillenir.

Moskova Rus dünyasının siyasal merkezi haline geldikçe çözüm üretmesi gereken sorunların başında Slav halklarının merkezkaç hareketlerinin, istikrarlı bir siyasal merkezin denetimi altına alınması gelmiştir. Rus coğrafyasının oldukça sert iklim şartları altında hiçbir feodal nitelikli sözleşmeyle bağlı olmayan köylü (*mujiik*) ve *drujina* (sonradan *boyar*'lar) arasında, kendilerine daha elverişli imkânlar sağlandığı takdirde bağlı oldukları efendileri değiştirmekte ve topraklarından göç etmekte serbest oldukları bir gelenek hüküm sürmektedir. Böyle bir topluluğa hükmetmeye aday merkezî siyasal otoritenin öncelikle bu akıcı artık-değer rejimini denetim altına alması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu merkez, etrafı istilâcılarla çevrili çok geniş bir alanın asayişini de sağlamalıdır. Modern-merkeziyetçi bir devletin teknolojik imkânlarına sahip

olmayan Moskova'nın, Slav topluluklarını böylesi bir iş için seferber etme kapasitesi oldukça sınırlıdır. Bu işi başarmanın tek yolu yerel seçkinlerle bir uzlaşmaya varmaktır. İşte Geoffrey Hosking (2015: 18-19), merkezin askerî gücünü artırarak yerel seçkinlere destek olduğu, yerel seçkinlerin ise kendi bölgelerinde bu güce atıfla daha kolay iş yaptığı klientalist bir ilişkinin Rus siyasal hayatının merkezine böylece yerleştiği kanaatindedir. Yani Moskova'daki çar siyasal gücünü alternatifsiz bir hâle getirip, askerî gücü ile içe ve dışa karşı yerine göre caydırıcı, yerine göre ise fiilen müdahale eden bir pozisyona sahip olurken; arkalarındaki bu heybetli güce işaret ederek kendi bölgelerinde istikrarlı bir artık değer rejimini yürüten ve bundan fayda sağlayan yerel seçkinler (boyarlar), aynı zamanda bu merkezin denetim işlevini de yerine getirmektedirler. Hosking (2015: 133-135), Ernest Gellner'in "ulustan önce milliyetçilik" kavramına benzetmek suretiyle bu olguyu devletten önce "devletleştirme" olarak kavramlaştırmaktadır. Nancy Kollmann (1987: 293), boyarların siyasal otoritenin kararlarına katılırken "otokrasinin görünen yüzünü" ürettiklerini söyler, zira bu kadar geniş bir coğrafyada yerel seçkinler kendi mintikalarında iş yapmak istiyorlarsa, heybetli bir merkezin var olduğuna herkesi inandırmak zorundadırlar. Tam da bu nedenle çarların klasik yasalarının girizgâhında yer alan ve çarın söz konusu yasayı "oğulları ve boyarları" ile beraber karara bağladığını bildiren kısım basit bir formaliteden ibaret değildir (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 117). Tam tersi, Rus siyasal merkezi ile çevre arasındaki karmaşık bir ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Moskova Rusyası'nın bağımsızlığını elde etmesinden bu yana boyarların merkez tarafından zaman zaman hırpalandıkları vaki olsa da bunların siyasal hayatın pasif aktörleri gibi gösterilmeleri doğru değildir. Aksi takdirde hiçbir "korkunç" siyasal merkez, yerel seçkinlere dayanmaksızın bu kadar geniş bir alana yayılmış bir imparatorluğu yönetemezdi. Özellikle Rurik soyunun tükenmesiyle 1598 – 1613 arasında vuku bulan fetret devrinin, yine boyarların Romanov hanedanı üzerinde uzlaşarak tekrar güçlü bir siyasal merkezi üretmesiyle sona erdiği hatırlanmalıdır. Boyarlar, Romanovlar döneminde, özellikle Petro sonrasında da tahta kimin geçeceği konusunda kendi aralarında çekişerek belirleyici olmuşlar, çar veya çariçeler de bu tarz patron-yanaşma ilişkilerinin sürdürülmesine katkı sağlamışlardır (Ostrowski, 2002; Troyat, 2000). Merkez ve çevre seçkinleri arasında uzlaşma bir kere sağlandığında kararlar en şiddetli biçimde uygulanmış, halk nezdinde siyasal meşruiyetin kendisinde tecessüm ettiği hükümdar, gerçekte olduğundan çok daha heybetli görünmüştür (Ostrowski, 2002: 562-563). İşte bu muhteşem merkezin ilişkide olduğu çevre seçkinleri, Hosking'in (2015: 19) yakaladığı süreklilik ile ifade edilecek olursa, knezlikler dönemine *drujina*, çarlık döneminde boyarlar ve Sovyet döneminde *nomenklatura*'dır.

2. Klasik Dönem

Petro'ya kadar Rusya'da siyasal merkez, yukarıda değinilen ilişkiyi kurumsallaştırmıştır. Bunun için köylülerin ve boyarların serbest dolaşımını kısıtlamış, boyar toprak mülkiyetini *pomestie* sistemine bağlayarak hizmet sınıfının malî sürekliliğini ve bağımlılığını sağlamış, kilisenin de sezaropapist kurumsallaşmasını tamamlamıştır.

Novgorod'un 1478'de düşmesiyle Rusya'da, Moskova'dan bağımsız şehir idarelerinin de sonu gelmiştir. III. İvan'ın ilân ettiği ve Rusya'nın ilk ulusal çaptaki yasası olan 1497 *Sudebnik*'i ile hükümdarlık kurumu net bir şekilde diğer siyasal seçkinlerden ayrılmış, boyarların ve doğrudan hükümdara bağlı memurlar olan *dyaki*'lerin yetki ve sorumluluklarına ilişkin ilk mevzuat ortaya konmuştur (Weickhardt, 2004a). Söz konusu yasanın ünlü 57. maddesi ise köylülerin geleneksel göç etme özgürlüklerini senenin iki haftası ile sınırlandırmış ve bunun gerçekleşmesini de toprak sahibine belirli bir ödeme yapılması şartına bağlamıştır (Weickhardt, 2004a).

Yine aynı dönemde siyasal otorite, ilkel toprak mülkiyeti sistemini *pomestie* lehine daraltmıştır. *Pomestie*, Bizans *pronoia*'sı, Abbasî/İranî *ikta* veya Osmanlı timar sistemine benzeyen, merkezin tahsis ettiği hizmet topraklarıdır. Buna göre kendisine toprak tahsis edilen ve genellikle bu topraklarda ikamet etmeyen (*absentee landlord*) seçkin (*pomeşçiki*) buradan sağladığı gelir ile asker yetiştirmekte ve bu toprakların merkez adına denetimini sağlamaktadır (Hellie, 2004). Eskiden knezlerin ve boyarların kullandığı ilkel ücretlendirme sistemi olan *kormlenie*'den ve *votçina* gibi özel mülkiyetten farkı, *pomestie*'nin hükümdarın tüm topraklar üzerindeki teorik haklarına dayandırılması ve yerel seçkinlerce değil, doğrudan merkez tarafından tahsis edilmesidir (krş. Hedlund, 2004; Hellie, 2004; Krom, 2004). Böylelikle patrimonyal siyasal otorite, toprak aristokrasisinin gelişimini kendi denetimi altına alırken, bunlardan doğrudan merkeze bağlı bir hizmet sınıfı oluşturuyordu. Bu arada herhangi bir *pomeşçiki*'nin göze batacak kadar zenginleşmesi yahut diğer ailelerle anlaşma yapması da siyasal merkezin hışmını üzerine çekmesine neden olurdu. Ünlü bir *pomeşçiki* aile olan Patrikeyeviler, denetimsiz zenginleşmelerinin neticesinde, 1499'da merkezin müdahalesine uğramış ve tüm aile ortadan kaldırılmıştır (Hosking, 2015: 131-132).

Ortodoks Kilisesi, Bizans sezaropapizminin bir gereği olarak zaten hükümdarın gölgesinde örgütlenmiştir. Ancak 15. yüzyıl boyunca Bizans'ın Osmanlılar karşısındaki zayıflığı, Rusya'daki kilisenin Konstantinopolis'ten koparak tamamen Moskova'nın denetimi altına girmesine katkı sağlamıştır. 1431-42 arasında toplanan Basel-Ferrara-Floransa Konsili'nden çıkan kararlardan biri de Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesiydi. Bununla beraber 1444 yılında haçlı ordularının Osmanlı kuvvetlerine Varna'da yenilmesi,

bu tedbirin Bizans'ı rahatlatma konusunda pratik bir faydasının olmadığını göstermiştir. Böylece kiliselerin birleştirilmesinden rahatsız olan Rus tarafı, Moskova Metropoliti İsidor'u tutuklatıp, yerine, ilk defa olarak Konstantinopolis'in onayını sormaksızın Yona'yı atamış, *otosefal* bir mevki kazanmıştır (Hosking, 2015: 120-121). 1453'te Türklerin İstanbul'u fethetmesi üzerine Ortodoks dünya, kendisine bağlanacağı evrensel siyasal otoriteden de mahrum kalmıştır. Rusya, bu boşluğu "Üçüncü Roma" teziyle doldurmuştur. Buna göre Hıristiyan dünyanın evrensel liderliği Roma'dan Konstantinopolis'e, oradan da Moskova'ya geçmiştir; "mukaddes üçleme" gereği bir dördüncüsü de olmayacaktır (Cherniavsky, 1958: 619). Bundan böyle Rus çarı, kilisenin de tartışmasız liderdir. Ancak tarihsel açıdan bu liderlik kilisenin aleyhine, siyasal otoritenin lehine işlemiştir. IV. İvan (Korkunç) döneminden (1533-84) başlayarak kilise, statüsü siyasal otoritece sürekli değerden düşürülen bir kurum görünümündedir. Bir kere İvan, otosefal Moskova metropolitliği ile İstanbul'daki patriklik arasında ikili oynamış ve bunların kendi otoritesini sınırlandırmasına engel olmuştur. Çeşitli rüşvetlerle İstanbul'daki patriğin 1547'de kendisini çar ilân etmesini ve hanedanını kutsamasını sağlayarak Moskova metropolitini devre dışı bırakmış; patriği kendisine taç giydirmek üzere Moskova'ya davet etmeyi reddederek de İstanbul'dan bağımsızlığını korumuştur (Bogatyrev, 2007). 1550'de yayımladığı yasa (*Sudebnik*) ile manastırların adli yetkilerinin önemli bir kısmını laik idarelere devretmiş, manastırların önemli bir gelir kaynağını tırpanlamıştır (Weickhardt, 2004b). İvan daha da ileri gitmiş, uygulamalarını eleştiren Moskova Metropoliti II. Filip'i önce azletmiş, 1569'da ise boğdurmuştur (de Madariaga, 2012: 290).

IV. İvan dönemi, Rus tarihinde büyük bir terör dönemi olarak anılmıştır. Meşhur lâkabı "Korkunç", kendisine Batılı tarihçiler tarafından Fransızca (*le Terrible*) olarak yakıştırılmış ve ölümünden yaklaşık iki asır sonra Rus tarih yazınına *Grozni* tercümesi ile girmiştir (Keenan, 2006: 525-526). Kelime Batılı "zalim" ya da "korkunç" sözcüğünün tam karşılığı olmaktan çok, adaleti sağlamak için gerektiğinde başvurulan şiddeti ifade etmiştir (Keenan, 2006: 531). İlber Ortaylı'ya (2012) göre de lâkabın Türkçe'ye "Yavuz" olarak çevrilmesi daha uygundur. Cherniavsky (1968: 201) de İvan döneminde ülkeyi ziyaret eden Batılı gözlemcilerin, çarın uyguladığı şiddeti zalimce bulmakla beraber bunun aşağı sınıflarca adaletin sağlanması ve yolsuzlukların engellenmesi için yararlı görüldüğünü yazdıklarını belirtir. Yazara göre (Cherniavsky, 1968) İvan, Machiavelli'nin arzuladığı, siyasal gücünü din ve ahlaktan ayırarak halkının refahı için çekinmeden kullanan Rönesans hükümdarı tipine uymaktadır. Gerçekten de İvan'ın terörü daha ziyade boyarlara, kiliseye ve kendi akrabalarına yönelik olmuştur. 1564'te tüm siyasal seçkinlere ve halka karşı, gelenek, yasa ve kilise tarafından sınırlandırılmaksızın hainleri cezalandırma yetkisini kabul etmeleri, aksi takdirde iç ve dış düşmanlara karşı ülkeyi lidersiz bırakacağı

tehdidini savurduğunda, siyasal seçkinler ilkini onaylayarak kendisini yeniden tahta davet etmek zorunda kalmışlardır (de Madariaga, 2012: 207-210). Bundan sonra kurduğu *Oprıçnina* idaresi ve onun için topladığı bir tür muhafız ve saray seçkini zümresi (*oprıçniki*) ile başta kendi kuzenleri olmak üzere ileri gelen boyarları keyfi olarak idam, işkence, müsadere vb. uygulamaları ile teröre maruz bırakmıştır. Bu süreç zarfında yeni saray seçkinleri olan *oprıçniki*'lerin, yüksek memurluk pozisyonlarında kendilerine yer açmak için terörü kasten genişlettikleri gözlenmiştir (de Madariaga, 2012: 304) – ki benzer bir gelişme Stalin teröründe de görülür. İvan, gelecek yüzyılda serkeşliği ile monarşinin başına bela olacak olan tüfekli ve paralı *streltsi* birliklerini de doğrudan kendisine bağlı bir ordu arzu ettiği için kurmuştur (Reger, 2004). Bunca şiddetine rağmen İvan'ın, tüm ülkeden yerel seçkinleri bir araya getirdiği *zemski sobor* gibi bir meclisi kurarak kararlarını onaylatma gereği hissetmesi, *oprıçnina* ve çeşitli savaşların yüksek maliyetini üzerine yüklediği çevre kesimleriyle belirli bir uzlaşma zemini aradığını gösterir (de Madariaga, 2012: 242-243).

Sular durulduğunda, İvan'ın terörünün basit bir bencillikten ziyade, çara atfedilen aşırı güç ile çevre seçkinlerinin siyasal hayattaki etkinlikleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığı anlaşılır. İvan, boyarların perde gerisindeki iktidar oyunlarından rahatsız olmuş, bunları tasfiye etmek istemiştir (Kollmann, 1987; Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 156-157). Kıyımın kitlesel boyutu, büyük ölçüde Rusya'daki ilkel "kollektif sorumluluk" (*krugovaia poruka*) geleneğinden kaynaklanmıştır. Sovyet döneminde bile çeşitli yasal düzenlemelerde tezahür eden bu geleneğe göre belirli bir topluluk üyelerinin suçlarından kollektif olarak sorumludur ve bu suçtan dolayı tüm üyeler cezalandırılır (Boeck, 2004). İvan, kendisine ihanet etme ihtimâllerine karşı boyarları birbirlerine zorla kefil ettiğinden, herhangi bir cezalandırma eylemine giriştiğinde asıl suçlu boyardan kefiline, onların da hizmetçilerine kadar zincirleme bir kıyım mekanizması işlemiştir (de Madariaga, 2012: 203-204). Hosking'e (2015: 19) göre, gerek İvan gerek Stalin aynı dürtüyle, kişisel iktidarlarını sınırlandırdığını hissettikleri çevre seçkinlerini yok etmek amacıyla terör uygulamış, ancak hayatlarının sonunda ikisi de başarısız olmuştur. Zira çevre seçkinleri onlardan sonra da aynı etkinlikle siyasal hayattaki yerlerini almışlardır. İvan'ın ölümünden kısa bir süre sonra Rurik monarşisinin sona ermesi üzerine başlayan iç çatışmalarla dolu fetret devrinin (1598 – 1613) sonunda merkez-çevre uzlaşması bir kere daha sağlanmış, bu iç karışıklık döneminden ders alan Rus seçkinleri, merkezde güçlü bir monarşinin yükselişini kendi varlıklarının bir ön koşulu olarak görüp, bile isteyerek desteklemişlerdir (d'Encausse, 2003: 75).

Bu uzlaşmadan sonra Rusya'da, ileride Büyük Petro'nun radikal politikalarına imkân verecek bir mutlak monarşinin çatısı hızla inşa edilmiştir. 17. yüzyıl boyunca, boyarların birbirlerine hiyerarşik üstünlüklerinin gözetildiği bir tür ilkel memuriyet sistemi olan *mestniçestvo*'nun (Kollmann, 2004) ağırlığı

giderek azalırken, temelde *pomestie* topraklarının askerlere tahsis edilmesinden sorumlu bir sivil kâtiplik olan *Pomestni Prikaz* idarede giderek merkezî bir konum elde etmeye başlamıştır (Brown, 2004). Zamanla ulusal çapta tüm toprak uyumsuzluklarını çözüme kavuşturan ana teşkilâta dönüşen bu idare, imparatorluk bürokrasisinin bel kemiği olmuştur. Bununla beraber Peter Brown (2004: 53-54), görece düşük ücretlerle çalışan bu idareye mensup memurların rüşvete sıklıkla başvurma, merkezin de malî yükünü azalttığından bu uygulamaya göz yumma alışkanlığı geliştirdiğini, üstelik bunun Rus tarihi boyunca kronikleştiğini anlatır. Yine 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, artık memurların kendi aralarında ve halkla olan ilişkilerini düzenleyen bir tür ön-idare hukukunun oluşturulması ihtiyacı da hissedilmiştir. 1649'da çıkarılan kanun derlemesi (*Ulojenye*), haklardan ziyade yükümlülükler üzerinde dursa da idarenin hiyerarşik düzenine, çalışma usulüne ve yargı ile temyiz süreçlerine kadar oldukça ayrıntılı düzenlemeleriyle mutlak devlete has anlayışları yansıtmıştır (Brown, 2002).

1649 *Ulojenye*'sinin yayımlanmasının salt idareye ilişkin sonuçları olmamıştır. Cherniavsky'e (1966) göre, 17. yüzyılın ikinci yarısında "Eski İnançlılar" mezhebini ortaya çıkaran kilise ayrılığının (*raskol*) temelinde, *Ulojenye*'nin ortaya koyduğu seküler anlayışın neden olduğu rahatsızlık yatmaktadır. Zira gelenekçi ruhban, söz konusu yasal düzenleme ile artık Rus devletinin, tebaasını selamete kavuşturacak olan klasik ruh-beden, tanrı-sezar ilişkisini terk edip, yalnızca sezar olarak "yeryüzü cenneti"ni vadettiğini fark etmiştir (Cherniavsky, 1966: 35-36). Patrik Nikon'un, dinî metinlerdeki tercüme hatalarını düzeltme girişimine karşı koparılan fırtınanın temelinde, aslında seküler devletin çatısının dikilmesine yönelik itiraz yatmaktadır. Neticede "Eski İnançlı" ruhban, seküler "yeryüzü cenneti"nde kendilerine yer bulamayacak olan alt sınıfları da arkasına alarak, modern Rus devleti ile yaklaşık iki asır sürecek bir çatışma için mevzilerine çekilmiştir. Bundan sonra Eski İnançlar devlet ve hükümdarı "deccal" olarak resmetmiş; hatta buna vergi vermeyi reddetmişlerdir – ki böylece modern devlete karşı en büyük suçu işlediklerinden kriminalize edilmişler ve 1684'ten itibaren takibata uğramışlardır (Cherniavsky, 1966).

Petro-öncesi Rusyası'na kapitalizmin girişi de yine merkez ve çevre seçkinlerinin üzerinde uzlaştığı özgün bir yöntemle olmuştur. Rusya, 17. yüzyıl boyunca merkez ülkelerin zengin bir hammadde tedarikçisi olmaya başlamış, böylece kapitalist dünya sisteminin çevresinde konumlanmıştır. Özellikle maden sektöründe endüstrilerin kurulmaya başlandığı bu dönemde siyasal merkez, boyarlarıyla da anlaşarak endüstriyel emek talebini karşılayacak bir yol geliştirmiştir. Özgür köylüler serflileştirilmiş ve hem yabancı sermaye sahiplerine hem de boyarların mülkiyetine verilmeye başlanmıştır (Kagarlitsky, 2007: 178-180). Böylece o güne kadar feodalizmi hiç yaşamamış olan Rusya,

kapitalizme feodalizmin çarpıtılmış bir biçimiyle girmiş; bu da güçlü merkez ve boyarlar arasındaki bir uzlaşının neticesi olmuştur.

3. Rus Modernleşmesinde Merkez ve Çevre

Çar I. Petro'nun, Rusya'da modernleşmeyi radikalleştirmediği kabul edilmiştir. Gerçekten de Petro, ordudan yerel yönetimlere, mühendislikten kılık kıyafette (hatta sakalların uzunluğuna) kadar birçok alanda köklü dönüşümler gerçekleştirmiştir. Radikalliği, daha ziyade, projelerini sonuçlandırırken şiddet araçlarını etkin şekilde kullanmasından kaynaklanmıştır. Örneğin asi *streltsi* ordusunu ortadan kaldırırken uyguladığı şiddet çok meşhurdur. Ayrıca yeni başkenti St. Petersburg'un inşası için gözden çıkardığı insan sayısı da tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Kısıtlı teknolojik imkânlarla bataklık üzerine ve binlerce serf, mahkûm ve savaş esirinin ağır koşullarda çalıştırılmalarının neticesi olarak Petersburg, tarihçi Karamzin'in deyişiyle “gözyaşı ve cesetler üzerine” kurulmuştur (aktaran Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 248). Hayatı sona erdiğinde Petro'nun tüm modernleşme hamlesinin geride bıraktığı insanî maliyet korkunçtur. 17. yüzyılın sonunda ülkenin nüfusu yaklaşık 16 milyon iken 1724'e gelindiğinde savaşlar, isyanlar, tehcirler ve angaryalar neticesinde bu sayı 3 milyon eksilmiştir (d'Encausse, 2003: 123).

Tüm şedit kişiliğine rağmen Petro, bir IV. İvan veya Stalin değildir. Çareviç Aleksey'in ana aktörü olduğu ve içine aristokrasi ile ruhbandan birçok ismin karıştığı kendisine yönelik komployu açığa çıkardığında, oğluyla beraber çekirdek kadroyu yargılatmış, ancak geri kalanları görmezden gelmiştir. Biyografi Paul Bushkovitch'e göre (2018: 148 ve 174-176) bunun nedeni Petro'nun, eğer komploya karışan herkesi yargılayacak olsa devlet düzeninin temelden sarsılacağını ve çevre seçkinlerinin katılımını sağlamadan Rusya'yı etkin bir şekilde yönetemeyeceğini anlamış olmasıdır. Aristokrasiye karşı soğuk tavrı bilinse de onları topyekûn ortadan kaldırmaya değil, modern bürokratik aygıt içinde yerleştirmeye çalışmıştır. Klasik *mestniçestvo* sistemi yerine, her sosyal sınıftan memur istihdamına dayanan, 14 dereceli ve 8. dereceye ulaşan memura ve ailesine soyluluk payesi veren “rütbeler cetveli”ni getirmiştir. Ancak bu düzen aristokrasinin önemini azaltmamış, hatta sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Akdes Nimet Kurat'ın (2014: 285) da altını çizdiği gibi, o güne kadar “*dvoryan* (soylu) monarşisi”ne dayanan idare, “memurlar *dvoryan* monarşisi”ne dönüşerek varlığını devam ettirir. Yeni sistem toplumun her kesimine terfi ve soyluluğa ulaşma yolunu açsa da alt sınıfların pratikte bunu değerlendirebilmesi mümkün olmamıştır. Zira bürokraside yer edinmek ve yükselmek için gerekli teknik donanım, yine topraklı veya topraksız soyluların çocuklarına sağlayabileceği bir imkândır. Bu nedenle bürokrasideki kariyerine en alt derecelerden başlayıp da en üst derecelere kadar terfi edebilen ve soyluluğa bu

şekilde kavuşan memurların oranı, Petro'dan bir asır sonra bile oldukça düşüktür (Pintner, 1970). Ayrıca Petro'nun İsveç ve Danimarka modellerinden esinlenerek kurduğu Senato ve *Kollegium* gibi modern idareler de orijinallerinden farklı bir işleyiş tarzına sahip olmuştur. Model olarak alındıkları ülkelerde *estate* tipi özerk temsil organları üzerine kurulmuş olan bu idareler Rusya'ya aktarıldığında, gayrişahsi düzenlemelere karşı kendisini güvende hissetmeyen Petro'nun şahsî ve geleneksel tarzdaki müdahaleleri nedeniyle ele aldıkları sorunların çözümüne yönelik inisiyatif alamayan, hükümdarın fikrini almadan hareket edemeyen kurumlara dönüşmüştür (Omel'chenko, 2002).

Petro'nun modernleşmesi sadece merkez-çevre ilişkilerinin klasik yapısının modern kurumlar altında sürdürülmesini içermemiştir. Siyasal otorite karşısında dinî otoritenin erozyonu da aynı şekilde sürdürülmüştür. Petro, 1721'de patrikliği ilga edip yerine Kutsal *Sinod*'u kurmuştur. Manastırların tüm gelirleri laik bir başkan tarafından yönetilen ve üyeleri de ruhban olanlar kadar olmayanlardan da atanmış, manastırlar *Sinod*'un sağladığı ödenekle sadece eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerini yürüten kurumlara dönüşmüştür (Bushkovitch, 2018: 154). Böylece Petro-öncesi dönemden beri kendisini hissettiren, Eski İnançlıların gürültülü biçimde sistemden kopmasına neden olan modern devlet karşısında kilisenin ufalanması olgusu daha da ileri taşınmıştır. Ruhban sınıfının kılık kıyafet dışında bir ayrıcalığı kalmamış, II. Katerina'nın 1767'de topladığı "Yasa Tasarısı Komisyonu"nda serflerle beraber temsil edilmeyen iki sınıftan biri konumuna düşmüştür (Hosking, 2015: 281).

Petro sonrası birkaç on yıl boyunca Rusya'da siyasi iktidar, boyar fraksiyonlarının belirli taht adayları etrafındaki çekişmeleriyle belirlenmiştir (Ostrowski, 2002). Bu dönemde birçok saray darbesi yaşanmış, çar ve çariçeler tahttan indirilmiştir. Ancak tüm iktidar oyunlarına karşın boyarların konumları da tahta geçenin tasdiğine bağlı kalmıştır. 1730'da Anna İvanovna'yı, kendi konumlarının devamlılığını garanti eden bir senet imzalatarak tahta geçiren boyarlar, diğer fraksiyonları ve muhafız alayını arkasına alan Anna'nın daha taç giymeden "Yaşasın otokrat hükümdar!" sloganları eşliğinde söz konusu senedi yırtıp atmasıyla dağıtılmışlardır (Troyat, 2000: 58-62).

II. Katerina (1762-96) da bir saray darbesi ile iktidarı ele almıştır. Çariçe her şeyden önce bir Alman'dır (Anhalt-Zerbst Prensesi Sophie) ve Romanov soyuna sadece, darbeye kendisini devirdiği kocası kanalıyla bağlıdır. Avrupa tarihinde dramatik değişimlerin (örneğin Fransız Devrimi) yaşandığı bir dönemde Rusya'ya hükmederken, bu zayıf konumunu daima dikkate almıştır. Arzu ettiği Alman kameralizmini Rusya'ya yerleştirme projesini, söz konusu kanun idaresine yönelik formasyona ve geleneğe sahip olmayan siyasi seçkinleri ikna edebildiği yere kadar götürebilmiş, ikna edemediği noktada ise sistemi daha fazla kanırtmaya çalışmamıştır (de Madariaga, 1996: 176). Sayısız reformlarıyla Rusya'da kamu yönetiminin ve kültürel hayatın 1917'ye kadar

geçerli olacak ana hatlarını meydana getirmiştir. Yine de merkez ve çevre arasındaki zımnî anlaşmaya dokunmamış, hatta (belki de Almanların kanun nizamına meyilli olmasından dolayı) aristokrasinin statüsünü yasa ile garanti altına alarak buna bir resmiyet de kazandırmıştır (Hosking, 2015: 300). 1762’de çıkarılan bir yasa ile de soyluların devlete hizmet yükümlülüğü ilga edilmiştir ki bu düzenleme yakın gelecekte serflik uygulamasının meşruiyetini zedelemiştir; zira klasik kanunlara göre serfler soylulara, soylular da devlete hizmetle yükümlüyken o tarihten sonra zincirin soyluları devlete bağlayan halkası kopmuş, böylece olduğu gibi bırakılan serfliğin gerekliliği sorgulanır hâle gelmiştir (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 260-261). 1773 yılında başlayan ve iki sene boyunca çevre seçkinleri üzerinde kitlesel bir kıyıma dönüşerek devam eden “Pugaçev İsyanı” (*Pugaçevşçina*), merkez ile çevrenin birbirlerine muhtaç olduğunu bir kere daha göstererek bu uzlaşmayı motive etmiştir. Bundan sonra Katerina, soyluluğa ilişkin söz konusu yasal güvenceleri sağlayıp, eyaletlere (*guberniya*) bağlı bölgelerin (*uyezd*) yönetiminde “soylular meclisini” (*dvoryanskoe sobranje*) etkin kılarak, aristokratlar da onu “baş toprak sahibi” ilân edip alternatifsiz merkezî otoritesini tanımışlardır (Hosking, 2015; Vernadsky, 2015).

Katerina’nın modern okulları yaygınlaştırması ve Fransız Devrimi’nden önceki liberal tutumu neticesinde Rusya’da özel matbaaların sayısı artmış, siyasal meselelerin tartışıldığı yayınlar ile yeni bir kamusal alan şekillenmeye başlamıştır. Bu yayınların Novikov ve Radişev gibi liberal, Şçerbato ve Panin gibi muhafazakâr yazarları, 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürecektir olan bir aktörün, *entelijansiyanın* nüvesini oluşturmuşlardır (Walicki, 2013). Ancak Fransız Devrimi’nin monarşileri tehdit etmesi üzerinedir ki Katerina da bu kamusal alana ket vurmaya yönelmiştir. 18. yüzyılın son yıllarında Rusya’da tutuklama ve sürgünler tekrar başlamış, sansür resmî bir kuruma dönüşmüştür (de Madariaga, 1996: 163). Bundan sonra belirli bir liberalleşme dönemini yeni bir despotizmin takip etmesi olgusu Rusya tarihinde kronikleşmiştir. Politikalarında annesi kadar isabetli olamayan Pavel (1796-1801) baskıyı çevre seçkinlerine kadar yayıp, onların hizmet yükümlülüğü muafiyetlerini kaldırmaya kalkışınca, 1801’de soyluların başını çektiği bir darbe neticesinde tahtını ve hayatını kaybetmiştir. Bundan sonra Aleksandr’ın kısmen liberal yönetimi başlar ki o da Napolyon Savaşları’na kadar sürdürülebilmiştir. Ancak bu dönemde esen liberal havanın kurumsal sonuçları olmamıştır. Aleksandr, danışmanları Speranski ve Novosiltsev’in kendisine sunduğu lâyihalarda önerilen anayasal rejime, kuvvetler ayrılığına, temsilî sisteme, kişi hak ve hürriyetlerine yönelik düzenlemeleri uygulamaya koymamış, söz konusu planlar rafa kaldırılmıştır (Phillips, 2004; Weeks, 2004). Napolyon’un 1812’deki Rusya seferi ise kamusal alanda yeni eğilimlerin ortaya çıkıp yaygınlaşmasına neden olmuştur. Savaş, çoğu soylu sınıftan olan askerî seçkinler ile yoksul halk kitleleri arasında “vatan

savunması" mefhumu etrafında romantik bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Yenilgiye uğrattıkları Fransızları Orta Avrupa'ya kadar takip eden Rus ordusunun mensupları, burada tanıştıkları temsili/demokratik kurumlara ilişkin yeni fikirlerle memleketlerine dönmüşlerdir (Hosking, 2015: 359). 1825'in Aralık ayındaki başarısız darbe girişimlerinden dolayı *Dekabristler* olarak anılan bu subay cuntasının liberal talepleri henüz kısmîdir. Bununla beraber Rus siyasal hayatında monarşinin sınırlandırılması, demokrasinin yerli öncülleri olarak Moskova egemenliğinden önceki Novgorod ve Pskov gibi boyar cumhuriyetlerinin ve köy *mir*'lerinin yüceltilmesi, serfliğin ilgasının gerekliliği gibi fikirlerin öncülüğünü yapmışlardır (Walicki, 2013). Halk kitleleriyle teması olmayan Dekabristlerin bu ham hayallerinin neticesi ise I. Nikolay'ın ağır istibdat rejimi (1825-55) olmuştur.

Nikolay rejimi uyguladığı ağır sansür, yasaklar ve sahip olduğu geniş polis teşkilâtı ile anılmaktadır. Çar, tüm toplumsal yapıyı başkomutanının kendisi olduğu bir askerî sistem olarak tahayyül etmiştir. Bakan veya yüksek bürokratlarını atarken, bunların mesleğin gerektirdiği eğitim ve liyakate sahip olmasından çok, savaş tecrübesine sahip ve monarşiye sadık olmalarını yeterli görmüştür (Lincoln, 1975). *Dekabrist* subayların kökenlerinden dolayı mesafeli olduğu soylulardan çok soylu olmayanları bürokraside istihdam etmeye özen göstermişse de bu kurum üzerindeki şahsî denetimini kaybetmemek için türlü yollar geliştirmiştir. Örneğin bakanlardan ve yüksek bürokratlardan ayrı olarak tamamen kendisine bağlı bir "özel sekreterlik" kurmuştur. Bu daireye bağlı memurlar çar adına bürokrasi, toprak sahipleri ve serfler üzerinde izleme ve denetleme faaliyetlerini yerine getirmişler, bürokrasiyi bypass ederek birçok işi üzerlerine almışlardır (Shakibi, 2004). Nikolay'ın klasik otokrasinin patrimoniyal haklarına dayandırdığı 30 yıllık istibdadının neticesi, bürokrasinin rasyonel gelişiminin akamete uğraması ve inisiyatif alma kabiliyetinin baltalanması olmuştur. Bürokrasinin aşırı merkeziyetçi ve şahsî ilişkilere daha fazla bağlanması yolsuzlukların artmasına neden olmuş, müstebit çar bile bizzat etrafında cereyan eden skandallara karşı çaresizce öfkelenmekten öteye gidememiştir (Kutscheroff, 1948: 134). Nihayet Kırım Savaşı'nda (1853-56) alınan ağır yenilgi, "Avrupa'nın Jandarması" olmaya soyunan Nikolay rejiminin devleti içten içe çürüttüğünü gözler önüne sermiştir. Bu şartlar altında despotik bir dönem daha kapanmış ve tekrar kısmen liberal bir rejime geçilmiştir.

II. Aleksandr dönemindeki (1855-81) liberal reformların en ünlüsü serfliğin ilgasıdır. Ancak çar bu reformunu yalnızca toprak sahiplerine danışarak gerçekleştirmiştir. Böylece özgür kalan 20 milyon serf, devletin kendilerine sağladığı kredi ile sabık efendilerine ait en verimsiz 116 milyon *desyatin* (1 *desyatin* = 10.8 dönüm) toprağı alırken, 30 bin toprak sahibi verimli 95 milyon *desyatin* toprağı elinde tutmuştur (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 387). Böylece bu reform da Rus köylüsü üzerinde bir yüke dönüşmüştür. Ancak artık

köylü ile toprak sahibi soylu arasında geleneksel olarak bağlayıcı bir ilişki kalmadığı gibi soylu da toprak kirasından gelir sağlayan basit bir asalak unsur hâlini almıştır. Bu durumda çevre seçkinlerinin nüfuz alanı giderek daralmaya başlamıştır ki Rus siyasal merkezi bu gelişmeyi görememiş ve klasik tedbirlerini alırken aynı “çevreye” bel bağlamaya devam etmiştir.

4. Devrime Giden Yol

II. Aleksandr dönemi geç kalınmış bir liberalizmdir. Rus köylülerinin o zamana kadarki çevre seçkinleri olan toprak sahipleriyle bağları çoktan kopmuştur. Entelijansiya ise Rusya'nın dünya sisteminin çevresindeki konumuna karşı tepkilidir. Entelijansiya yekpare değildir, Batıcılık ve Slavofillik gibi karşıt iki ana okula ayrılmışlardır (Khiterer, 2004). Ancak Rus entelektüeli, genel olarak liberalizme meyilli değildir. Çoğu eğitim imkânına sahip olan soylu sınıftandır. Hükümdarlık kurumuyla sürtüşmeler de, içlerinde Bakunin'in de yer aldığı radikaller dâhil olmak üzere çoğu Rusya'nın özgün koşullarına vurgu yapmakta, bilinçli olarak veya farkında olmadan modernleşme sürecinde otokratik bir merkezi meşrulaştırmaktadırlar (Riasonovsky, 1957: 173). Rus köy komününü temel alan ve kapitalizm dışı, özgün bir yolla eşitlikçi bir toplum kurmayı hedefleyen, bu suretle Slavofillerle Batıcıları bir potada eritmeyi başaran popülist hareketin (*narodniçestvo*) radikalleşmiş şekli, bunun en açık ifadesidir. 1873'te Rus entelektüelleri arasında saf duygularla başlayan “halka gitme” hareketinin köylülerden pek iltifat görmemesiyle yaşanan hayal kırıklığı, popülizmin daha dar bir partileşmeye ve teröre yönelmesinde etkili olmuştur. Lenin'in de öncülleri olan radikal popülist liderler, çoğunluğun yararına hareket edecek bir azınlık fikriyle ortaya çıkmış, merkezî parti disiplini, ajitasyon ve terörü de araç olarak benimseyebilmişlerdir (Williams, 2004). Rusya'nın ilk siyasî partisi sayılan “Toprak ve Özgürlük” (*Zemya i Volya*) bu akımdandır. Onun içinden çıkan ve terörü benimseyen “Halkın Özgürlüğü” (*Narodnaya Volya*) örgütü II. Aleksandr'ı katletmiştir (Hosking, 2015: 429). Bundan sonra Rusya, 1917'deki devrimlere kadar devam eden yeni bir otoriter döneme girmiştir.

III. Aleksandr (1881-94) ve II. Nikolay (1894-1917) dönemleri, otokrasinin geleneksel haklarına vurgu ile sürdürülen baskı rejimleridir. Ancak bu son çarların göremedikleri, bu geleneklerin üzerine basacağı toplumsal zeminin aşınmış olduğudur. Zira 19. yüzyıl boyunca, tüm aksaklıklarına rağmen modern bürokratik kurumlar ve buna ilişkin eğitim, kariyer ve mevzuat yerleşmiştir (Orlovsky, 1976). Bu ise otoritenin bu kurumlar vasıtasıyla paylaştırılmasını ifade eder. Oysa klasik otokrat tavrı idarede bu kurumları bypass ederek doğrudan müdahale etme yetkisine dayanır. Hâl böyle olunca, Kırım Savaşı'ndan beri Rusya'nın karşı karşıya kaldığı çok ciddi sorunları

çözmesi beklenen bürokrasi, bir tarafta otoriteyi bölen modern kurumlarla iş görmek, diğer tarafta hükümdarın sınırsız merkezî otoritesine yaslanmak gibi çelişkili bir konuma sürüklenmiştir. Öyle ki bakanlar kurulu bile çarların keyfî müdahaleleri nedeniyle kendi içinde koordine olamayan bir gruptan ibaret kalmıştır (Kipp ve Lincoln, 1979). Eşgüdüm sorununun temelinde ise özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren beliren, merkezin hangi çevreye dayanarak idaresini tesis edeceğine ilişkin soylu bakanlar arasındaki tartışma yatmaktadır. Rus sanayileşmesinin şahin mimarı olan Kont Witte ile toprak sahipliğine dayanmayı savunan ve sanayicilere karşı derin şüpheleri olan muhafazakâr İçişleri Bakanı Plehve'nin çekişmesi devrime kadar süren bir kavgayı temsil etmiştir (Mosse, 1980). Dahası, özellikle yerel yönetimlerde bürokrasinin yüksek tabakası, artık sosyoekonomik tabanını kaybetmiş olan soylulardan oluşmaktadır (Rowney, 1982). Bu ise onları toplumsal ihtiyaç ve taleplere karşı duyarsız, kapalı bir sınıf hâline getirmiştir (Orlovsky, 1976). Bu kapalılık, Alexa von Winning'in (2014) "aile ekonomisi" tabir ettiği biçimde, memurların salt kendilerinin değil, tüm aile üyelerinin aktif katılımıyla kurulmuş bir patronaj çatısı altında belirlenen ast-üst ilişkileri ile derinleştirilmektedir.

Rus ekonomi-politiği tarihinin hiçbir döneminde *laissez-faire* liberalizmine meyilli olmamıştır ve tüm üretim ile tüketim alanlarının ana aktörü her dönem devlet olmuştur (Ellison, 1965: 530). Yine de 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle serfliğin ilgası ve gümrük duvarlarının yükseltilmesi ile başlayan sanayileşme patlaması, yeni bir toplumsal grubu, şehirlî işçi sınıfını meydana çıkarmıştır. 1860'ta tüm Rus sanayisinde 0,8 milyon işçi istihdam edilirken 1913'te bu sayı 3,1 milyonu bulmaktadır (Ellison, 1965: 533). 1890'lı yıllarda bazı önemli kalemlerde %33'e varan gümrük tarifeleri sayesinde metalürji, petrol, demir, kömür işleme ve makine imalatı gibi alanlar hızla gelişmiş ve Kont Witte'nin ağır sanayileşme atılımının maddi zeminini teşkil etmişlerdir (Falkus, 1986: 81). Maliye Bakanı olarak 1893'ten itibaren ortaya koyduğu planlı kalkınma hamlesine göre Witte, Transsibiryaya demiryolu hattının inşası gibi devletin ön ayak olduğu devasa bir proje sayesinde ülkedeki sanayi üretiminin artacağını varsaymıştır. Ona göre hem bu üretim artışı hem de ülkenin zengin doğal kaynaklarının gün yüzüne çıkarılmasıyla elde edilecek olan hızlı zenginleşme sayesinde, bu oldukça masraflı projenin maliyetini karşılamak üzere, özellikle Fransa'dan sağlanan dış borçlanma dengelenebilecektir (von Laue, 1953: 447). Oysa sanayileşme artarken fahiş boyutlara ulaşan borç faizleri nedeniyle dışa bağımlılık daha da artmış ve ülkenin Batı'nın çevresindeki konumu adeta tescil edilmiştir (Kagarlitsky, 2007: 358). Bu şartlar altında sarsıcı dönüşümler yaşayan Rus toplumunu otokratik merkeze bağlamak için son bir hamle Plehve'den gelmiştir. Tutucu işçileri bakanı, kitlesel huzursuzluğu fabrikatörlere ve Yahudiler gibi azınlıklara yönlendirmeye ve tebasına karşı hükümdarın "babacan" görünümünü parlatmaya yönelik politikalar uygulamıştır

(Judge, 2004). Bu çerçevede, kendisine bağlı Moskova Polis Şefi Zubatov'un fabrikalara yerleştirdiği müfettişler ve ajanlar vasıtasıyla işçilerin sorunlarının çözülmesi ve bunun maliyetini de fabrikatörlere yüklemesine çalışılmıştır (von Laue, 1962). Dahası Zubatov'un himayesindeki Rahip Gapon'a kurdukları sendika sayesinde işçilerin daha dindar, yurtsever ve monarşist etkinliklere kanalize edilmesi sağlanmak istenmiştir (Wolfe, 1948). Görüldüğü gibi otokrasinin en yeni ve en ciddi sorununa getirebildiği yegâne çözüm, bu monarşist sosyal-devlet hamlesidir ki o da yasal olmaktan çok polis ajanlarıyla yürütülmeye çalışılan bir politikadır ve hükümet içindeki eşgüdüm sorunu nedeniyle arzu edilen sonucu verememiştir. 1905'te Rahip Gapon'un sendikalı işçilerden ve ailelerinden oluşan barışçıl ve monarşist 200.000 kişiyi çara dilekçe sunmak üzere saraya yürüttüğü sırada, çarın muhafızlarının açtığı ateş sonucu yaşanan "Kanlı Pazar", otokrasinin söz konusu kafa karışıklığının sonucudur. Bu olay Rus halkına klasik merkezin de çevresiyle beraber berhava olduğunu göstermiştir. Bertram Wolfe (1948: 61) bu son ve şok edici bilinçlenme ile milyonlarca Rus'un bir anda "Ortaçağlardan Yirminci Yüzyıla sıçradığını" söyler. Bundan sonra kitlesel eylemler zincirlerinden boşalmış, Japon Savaşı'ndaki yenilginin de etkisiyle nihayet meşrutiyet ilân edilmiştir.

Yine de çar ve köhnemiş çevre seçkinleri yeni toplumsal yapıyı doğru tahlil edememişlerdir. Witte gibi kuvvetli öngörülere sahip danışmanların otokrasiyi kurtarmaya yönelik tüm uyarılarına rağmen saray, meşrutî idarenin şekli varlığını yeterli görmüş, temel siyasal kararları klasik usulde almaya devam etmiştir (von Laue, 1958). Başbakan Stolypin'in, Rus köylü hayatının başat unsuru klasik *mir*'leri ortadan kaldırmaya ve tarımı kapitalistleştirmeye yönelik reformları ise rakamsal açıdan başarılı sonuçlar verse de toplumsal açıdan dramatik bir savruluşun yolunu yapmıştır. Stolypin reformlarının sonucunda 1914'e kadar komünlere bağlı köylerin %25'i özel mülke dönüşmüş, üretim %79,5 oranında artmıştır (Strakhovsky, 1959: 362). Fakat başbakanın bu köklü reformları zamanla orta üstü köylülerin komün topraklarını ele geçirmesiyle sonuçlandığından (Yaney, 1964) milyonlarca yoksul köylünün Sibiryâ, Kazakistan, Türkistan ve Uzak Doğu'ya yönelik kitlesel göçünü başlamıştır (Kurat, 2014: 420-421). Birinci Dünya Savaşı Rusya'yı, artık klasik merkez-çevre ilişkilerinin berhava olduğu böylesi bir zeminde ayakta durmaya çalışırken yakalamıştır. Bu şartlar altında siyasal merkez, o klasik heybetine işaret edecek ve toplumsal hareketleri bununla denetleyecek bir çevre bulamamıştır. Neticede, 1917'de resmen yıkılmıştır. Bundan sonra Rusya'nın merkezi yeniden, bu defa çevrenin partili (Bolşevik) seçkinlerinin çabalarıyla "korkunç" görünümüne kavuşturulacaktır.

Sonuç

Bu makalenin konusu her ne kadar Çarlık Rusyası ile sınırlandırılmış olsa da ulaşılabilecek sonucu desteklemesi açısından Sovyet ve post-Sovyet dönemine kısa bir değini yararlı olacaktır. Stalin dönemi (1924-53), sadece Rusya'nın değil, tüm dünyanın tarihinde derin izler bırakmıştır. 1936-38 yıllarındaki "büyük tasfiye" sonucunda Lenin'in politbürosunda yer almış tüm isimler dâhil olmak üzere Merkez Komite'de ve bürokraside üst düzeyde görev almış olanların kahir ekseriyeti tasfiye edilmiştir (Deutscher, 1969: 116). İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, 1930'lar boyunca Stalin'in politikalarının insanî maliyetinin 10-11 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Hosking, 2015: 645). Ancak Stalin'in, tıpkı IV. İvan gibi, salt zorbalık heveslerini tatmin eden bir lider olarak sunulması gerçekçi değildir. Oldukça sistematik bir kıyım söz konusudur. John Gray (2013), bu tarz kitlesel yok etme politikalarını modernist, ütopyacı ve apokaliptik bir seküler dine bağlar. Ancak bu konunun sadece bir boyutudur. Diğer boyut, Stalin rejiminin siyasal kültürde oturduğu yerin tespit ile ortaya çıkar. En büyük muhalifi Troçki (1998: 106) Stalin için, "Kendisi izleyeceği yolu yoklamadan önce bürokrasi Stalin'in kendisini yokladı" der. Ona göre Stalin, Marksist ilkelerden ve kitle denetiminden bağımsız, keyfî hareket etmek isteyen bürokrasinin etrafında kenetlenmesiyle ortaya çıkmıştır (Troçki, 1998). Graeme Gill (1990) de Stalin'in patrimonyal bir yapının en tepesinde yer aldığı altını çizmiştir. Ona göre (Gill, 1990: 317-318), çoğu sonradan, "büyük tasfiye" sırasında ortadan kaldırılacak olsalar da o zamana kadar kendi bölgelerinde onun gücüne işaret ederek keyfî idarelerini tesis eden parti seçkinleri, böylesi bir meşruiyete sahip olabilmek adına Stalin totalitarizminin inşasına bile isteye katkı sağlamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde tarihçiler ve siyaset bilimciler ortaya çıkan yeni Rusya'nın (daha geniş açıdan tüm post-Sovyet devletlerinin) liberal-demokratik kriterlere ne derecede yaklaşabileceğini tartışmışlardır. Değişim beklentisi olanlara karşı çıkan ve süreklilik vurgusu yapan yazarlardan Walter Laqueur (1990: 19), Rusya'da herhangi bir reformun ancak tepedeki dar bir seçkinler zümresi tarafından gerçekleştirilebileceğini hatırlatır. Gerek Laqueur (1990: 171) gerek Brzezinski (1992: 204), Gorbaçov ile başlayan siyasal kargaşanın siyasal kültüre içkin kuvvetlerce sonlandırılacağını ve merkezin yeniden tahkim edileceğini öngörmüşlerdir. "Çeçen terörizminin heyulasından korkan ve Yeltsin'in işlevsiz 'demokrasi'sinden yorgun düşen" halkın Vladimir Putin gibi Çeçenlere ve Batı'ya karşı şahin tavırlı eski bir *apparatchik*'i iktidara taşınması (Knight, 2000: 35-36) bu öngörülerini haklı çıkarmıştır. Dahası hemen tüm post-Sovyet ülkelerinde devletin en üst kademeleri yakın tarihe kadar, bir dönemin çevre seçkinleri olan *nomenklatura*'lar tarafından tutulmaktaydı (Rigby, 1999).

Burada tarihsel bir analiz ile ortaya konmaya çalışılan husus şudur: Rusya’da siyasal merkez, her şeye kadir bir görünüme sahip olmuştur, ancak bu imaj büyük ölçüde çevre seçkinleriyle kurduğu uzlaşımın neticesidir. Rusya’nın coğrafi ve iklimsel şartları dikkate alındığında bir siyasal merkezin bu kadar geniş bir imparatorluğu yönetmesinin aksi durumda mümkün olmayacağı açıktır. Çevre seçkinleri, imparatorluk döneminde boyarlar, Sovyet döneminde parti idarecileri kendi bölgelerinde patrimoniyal ve keyfî bir yönetim tesis edebilenin yolunu, merkezde yaşayan çok güçlü bir lidere işaret etmekte bulmuşlardır. Böylece merkezkaç eğilimli toplulukları istikrarlı bir artık değer rejimine bağlamışlardır. Siyasal merkez ise çoğunlukla bunun farkında olmuş, kararlarını bir şekilde çevresel kabullere dayandırmaya özen göstermiştir. Korkunç İvan veya Stalin gibi liderlerin terör politikaları, tüm insanî maliyetlerine rağmen bu düzeni değiştirememiş, devlet yönetiminde merkezin çevre ile klasik ilişkisi tekrar tesis edilmiştir. I. Petro, tüm terör eğilimlerine rağmen boyarları tam olarak ortadan kaldıramayacağına bilincinde olmuştur. Katerina ise arzu ettiği “kanun devleti”nin onlarsız kurulamayacağından emin olduğundan Rus seçkinlerine ayrıcalıklı yasal statülerini bahşetmiştir. Ne var ki 19. yüzyıl boyunca toprak ve köylülerle bağı kopan çevre seçkinleri, artık nüfuz alanlarını kaybetmişlerdir. Siyasal merkez ise tüm kriz anlarında hâlâ bu sabık seçkinlere dayanmayı sürdürdüğünden zamanla kendi meşruiyeti de boşa düşmüştür. Meşruiyet bunalımı yeni bir siyasal merkez ve çevreyi inşa edecek bir gücü davet etmiştir ki bu da 20. yüzyıla damgasını vuracak olan Sovyetler Birliği’dir.

Kaynakça

- Boeck, Brian (2004), “Collective Responsibility”, *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 1: 283-283.
- Bogatyrev, Sergei (2007), “Reinventing the Russian Monarchy in the 1550’s: Ivan the Terrible, the Dynasty, and the Church”, *The Slavonic and European Review*, 85 (2): 271-293.
- Brown, Peter B. (2002), “Neither Fish nor Fowl: Administrative Legality in Mid – and Late-Seventeenth-Century Russia”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 50 (1): 1-21.
- Brown, Peter B. (2004), “The Service Land Chancellery Clerks of Seventeenth-Century Russia: Their Regime, Salaries, and Economic Survival”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 52 (1): 33-69.
- Brzezinski, Zbigniew (1976), “Soviet Politics: From the Future to the Past?”, Cocks, Paul, Robert V. Daniels ve Nancy Whittier Heer (Ed.), *The Dynamics of Soviet Politics* (Massachusetts: Harvard University Press): 337-351.
- Brzezinski, Zbigniew (1992), *Büyük Çöküş* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Gül Keskil ve Gülsev Pakkan).
- Bushkovitch, Paul (2018), *Büyük Petro* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Berna Akkıyal).

- Cherniavsky, Michael (1958), "Holy Russia: A Study in the History of an Idea", *The American Historical Review*, 63 (3): 617-637.
- Cherniavsky, Michael (1959), "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Medieval Political Theory", *Journal of the History of Ideas*, 20 (4): 459-476.
- Cherniavsky, Michael (1966), "The Old Believers and the New Religion", *Slavic Review*, 25 (1): 1-39.
- Cherniavsky, Michael (1968), "Ivan the Terrible as Renaissance Prince", *Slavic Review*, 27 (2): 195-211.
- Deutscher, Isaac (1969), *Stalin, C.2* (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi) (Çev. Selahattin Hilav).
- Ellison, Herbert J. (1965), "Economic Modernization in Imperial Russia: Purposes and Achievements", *The Journal of Economic History*, 25 (4): 523-540.
- d'Encausse, Hélène C. (2003), *Tamamlanmamış Rusya* (İstanbul: Ötüken Neşriyat) (Çev. M. Reşat Uzmen).
- Falkus, M. E. (1986), *Rusya'nın Endüstrileşmesi: 1700 – 1914* (Ankara: V Yayınları) (Çev. Alâeddin Şenel).
- Gill, Graeme (1990), *The Origins of the Stalinist Political System* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Gray, John (2013), *Kara Ayın: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Bahar Tırnakçı).
- Hedlund, Stefan (2004), "Kormlenie", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 2: 772-773.
- Hellie, Richard (2004), "Pomestie", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 3: 1204-1205.
- Hosking, Geoffrey (2015), *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Kezban Acar).
- Inkeles, Alex ve Raymond A. Bauer (1959), *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society* (Massachusetts: Harvard University Press).
- Judge, Edward H. (2004), "Plehve, Vyacheslav Konstantinovich", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 3: 1185-1186.
- Kagarlitsky, Boris (2007), *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi* (Ankara: Phoenix Yayınevi) (Çev. Esin Soğancılar).
- Keenan, Edward L. (1986), "Muscovite Political Folkways", *The Russian Review*, 45 (2): 115-181.
- Keenan, Edward L. (2006), "How Ivan Became 'Terrible'", *Harvard Ukrainian Studies*, 28 (1): 521-542.
- Khiterer, Victoria (2004), "Intelligentsia", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 2: 668-672.
- Kipp, Jacob W. ve W. Bruce Lincoln (1979), "Autocracy and Reform: Bureaucratic Absolutism and Political Modernization in Nineteenth-Century Russia", *Russian History*, 6 (1): 1-21.
- Knight, Amy (2000), "The Two Worlds of Vladimir Putin: I. The KGB", *The Wilson Quarterly*, 24 (2): 32-37.
- Kollmann, Nancy S. (1987), "The Grand Prince in Muscovite Politics: The Problem of Genre in Sources on Ivan's Minority", *Russian History*, 14 (1): 293-313.
- Kollmann, Nancy S. (2004), "Mestnichestvo", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 3: 918-918.

- Krom, Mikhail M. (2004), "Votchina", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 4: 1650-1651.
- Kutscheroff, Samuel (1948), "Administration of Justice Under Nicholas I of Russia", *The American Slavic and East European Review*, 7 (2): 125-138.
- Kurat, Akdes N. (2014), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınları).
- Laqueur, Walter (1990), *Soviet Realities: Culture and Politics from Stalin to Gorbachev* (New Jersey: Transaction Publishers).
- von Laue, Theodore H. (1953), "The High Cost and the Gamble of the Witte System: A Chapter in the Industrialization of Russia", *The Journal of Economic History*, 13 (4): 425-448.
- von Laue, Theodore H. (1958), "Count Witte and the Russian Revolution of 1905", *The American Slavic and East European Review*, 17 (1): 25-46.
- von Laue, Theodore H. (1962), "Tsarist Labor Policy, 1895 – 1903", *The Journal of Modern History*, 34 (2): 135-145.
- Lincoln, W. Bruce (1975), "The Minister of Nicholas I: A Brief Inquiry into Their Backgrounds and Service Careers", *The Russian Review*, 34 (3): 308-323.
- de Madariaga, Isabel (1996), *Çariçe Katerina: Çağının Sınırlarını Zorlayan Kadın* (İstanbul: Sabah Kitapları) (Çev. Mehmet Harmancı).
- de Madariaga, Isabel (2012), *Korkunç İvan: Rusya'nın İlk Çarı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Emin Tanrıyar).
- Mosse, Werner E. (1980), "Russian Bureaucracy at the End of the Ancien Régime: The Imperial State Council, 1897 – 1915", *Slavic Review*, 39 (4): 616-632.
- Murvar, Vatro (1971), "Patrimonial – Feudal Dichotomy and Political Structure in Pre-Revolutionary Russia: One Aspect of the Dialogue between the Ghost of Marx and Weber", *The Sociological Quarterly*, 12 (4): 500-524.
- Omel'chenko, O. A. (2002), "The System of State and Law in Eighteenth-Century Russia and the Political Culture of Europe: Some Historical Interactions", *The Slavonic and East European Review*, 80 (2): 217-233.
- Orlovsky, Daniel T. (1976), "Recent Studies on the Russian Bureaucracy", *The Russian Review*, 35 (4): 448-467.
- Ortaylı, İlber (2012), "Yavuz Sultan Selim", *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/yavuz-sultan-selim/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/16.09.2012/1597012/default.htm>, (12.02.2018).
- Ostrowski, Donald (1990), "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions", *Slavic Review*, 49 (4): 525-542.
- Ostrowski, Donald (2002), "The Façade of Legitimacy: Exchange of Power and Authority in Early Modern Russia", *Comparative Studies in Society and History*, 44 (3): 534-563.
- Phillips, Hugh (2004), "Novosiltsev, Nikolai Nikolayevich", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 3: 1076.
- Pintner, Walter M. (1970), "The Social Characteristics of the Early Nineteenth-Century Russian Bureaucracy", *Slavic Review*, 29 (3): 429-443.
- Pipes, Richard (1974), *Russia under the Old Regime* (New York: Charles Scribner's Sons).
- Pipes, Richard (2005), *Russian Conservatism and Its Critics: A Study in Political Culture* (New Haven & London: Yale University Press).

- Reger, W. M. IV (2004), "Streltsy", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 4: 1488-1489.
- Riasanovsky, Nicholas V. (1957), "Some Comments on the Role of the Intelligentsia in the Reign of Nicholas I of Russia, 1825 – 1855", *The Slavic and East European Journal*, 1 (3): 163-176.
- Riasanovsky, Nicholas V. ve Mark D. Steinberg (2016), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze* (İstanbul: İnkılâp Yayınevi) (Çev. Figen Dereli).
- Rigby, T.H. (1999), "New Top Elites for Old Russian Politics", *British Journal of Political Science*, 29 (2): 323-343.
- Rowney, D. Karl (1982), "Structure, Class, and Career: The Problem of Bureaucracy and Society in Russia, 1801 – 1917", *Social Science History*, 6 (1): 87-110.
- Shakibi, Zhand P. (2004), "His Majesty's Own Chancery", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 2: 635-636.
- Strakhovsky, Leonid I. (1959), "The Statesmanship of Peter Stolypin: A Reappraisal", *The Slavonic and East European Review*, 37 (89): 348-370.
- Troçki, Lev (1998), *İhanete Uğrayan Devrim* (İstanbul: Yazın Yayıncılık) (Çev. Ayla Ortaç).
- Troyat, Henri (2000), *Dört Çarıçe* (İstanbul: Doğan Kitap) (Çev. Nihal Önel).
- Vernadsky, George (2015), *Rusya Tarihi* (İstanbul: Selenge Yayınları) (Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak).
- Walicki, Andrzej (2013), *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Alâeddin Şenel).
- Walker, Barbara (2002), "Kruzhok Culture: The Meaning of Patronage in the Early Soviet Literary World", *Contemporary European History*, 11 (1): 107-123.
- Weeks, Albert L. (2004), "Speransky, Mikhail Mikhailovich", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 4: 1445-1446.
- Weickhardt, George G. (2004a), "Sudebnik of 1497", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 4: 1495-1496.
- Weickhardt, George G. (2004b), "Sudebnik of 1550", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 4: 1496-1497
- White, Stephen (1979), *Political Culture and Soviet Politics* (London: The Macmillan Press).
- Williams, Christopher (2004), "Populism", *Encyclopedia of Russian History* (New York: The Gale Group Inc.), 3: 1208-1210.
- von Winning, Alexa (2014), "The Empire as Family Affair: The Mansurovs and Noble Participation in Imperial Russia, 1850 – 1917", *Geschichte und Gesellschaft*, 40 (1): 94-116.
- Wolfe, Bertram D. (1948), "Gapon and Zubatov: An Experiment in 'Police Socialism'", *The Russian Review*, 7 (2): 53-61.
- Yaney, George L. (1964), "The Concept of the Stolypin Land Reform", *Slavic Review*, 23 (2): 275-293.